

of the Union of liberation of Ukraine (SVU) on the territory of the Ottoman Empire at the beginning of World War I. The activities of the Permanent Mission of the Union in Istanbul, in particular its publishing projects, as well as measures for the formation of a positive perception of the Government of the Ottoman Empire, the idea of Ukrainian statehood recovery. The article traced the process of gradual change in attitude of the political elites of the Ottoman Empire to the Ukrainian question. The most important achievements of the SVU during the period of its existence were mentioned. The author analyses the views of several researchers of this problem, in particular, Ukrainian, German, and Austrian scientists. Material update estimates of modern scholars that helps comprehensively consider the perspective of the subject and to formulate general conclusions concerning the organizational and legislative activities of the Union of liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the first world war. It is noted that activity of the SVU played a key role in the process of international recognition of the independent Ukraine and the European Community and establishing relations with the Ottoman Empire, which in turn actively supported the Union of liberation of Ukraine.

Key words: Union for the Liberation of Ukraine, the Ottoman Empire, the Ukrainian national movement, declaration, proclamation.

УДК 94(477)“19”:334

І. А. Фареній

ДІЯЛЬНІСТЬ «АРТІЛЬНОГО БАТЬКА» МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається діяльність всесвітньовідомого кооперативного діяча, названого «артільним батьком», Миколи Васильовича Левитського в роки першої світової війни. Вона пов'язана з ремісничими артільми Єлисаветграду, які в даний період під керівництвом Левитського виготовляли десятки тисяч пар чобіт та черевик для поранених у госпіталях, сотні тисяч кашкетів і комплектів білизни. Також «артільний батько» займався широкою організаційною роботою, спрямованою на законодавче забезпечення виробничої кооперації та створення всеукраїнських кооперативних союзів.

Ключові слова: М.В.Левитський, кооперативний рух, артіль, Перша світова війна.

Постановка проблеми. Періоди воєнного протистояння не вичерпуються лише подіями на фронтах та суцільною мілітаризацією суспільства. Війна не здатна припинити розвиток усієї сукупності складових людського життя. Серед сфер суспільного буття, без якої вочевидь соціум не може існувати, – економічна діяльність людей. У представленій розвідці пропонується поглянути на одну з його складових – кооперативне господарювання доби першої світової війни, пов'язане з всесвітньовідомим українським кооператором, названим «артільним батьком», Миколою Васильовичем Левитським.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Миколи Левитського в науковій літературі висвітлюється в основному в контексті створення наприкінці XIX ст. в Херсонській губернії землеробських артілей.

Мета представленої статті показати подальшу громадську роботу кооперативного діяча, яка припадає на період світової війни і, таким чином, розкрити і маловідому сторінку життя відомого кооператора, і продемонструвати приклад діяльності в умовах війни віддалений від мілітарної сфери.

Виклад основного матеріалу. Діяльність Левитського в роки світової війни, значною мірою, була визначена характером його кооперативної роботи напередодні її. Ще 1904 р. у Єлисаветграді він організував дві артілі чоботарів. Вони об'єднали 200 ремісників з близько 50 верстатами. Левитський докладав до налагодження їхньої діяльності чимало зусиль і був керівником єлисаветградських ремісничих артілей. Як зазначав журнал «Вестник кустарной промышленности»: «Єлисаветград – центральне місце діяльності відомого насаджувальника артілей М. В. Левитського» [1, 98].

З самого початку існування цих кооперативів вони могли знайти місце в системі воєнного постачання збройних сил Російської імперії. Дякуючи симпатіям до артільного господарювання начальника інтендантської служби Одеського воєнного округу генерала Федорова, Левитському вдалося виклопотати артільникам замовлення на пошиття 25 тис. пар чобіт для армії, з яким вони успішно справилися [2, 44].

У 1905 р. він виклопотав замовлення на виготовлення 30 тис. пар чобіт, а згодом ще на 40 тис. і 50 тис. Не один рік артіль виконувала поставки на 60 тис. пар чобіт, забезпечуючи зайнятість понад 400 робітників. Артільне виробництво внаслідок копіткої роз'яснювальної роботи Миколи Васильовича з артільниками було забезпечено передовою, як на ті часи, технікою – німецькими верстатами різного призначення на загальну суму в 5 тис. руб. Продукція артілі відзначалася високою якістю і користувалася популярністю у військових. Левитський хвалився, що «Неодноразово командує військами Одеського воєнного округу під час огляду чобіт нашої артілі давали похвальні відгуки» [2, 44-48].

У 1910 р. Микола Васильович для трьох елисаветградських артілей домогся одержання великих замовлень на пошиття воєнного обмундирування. Артільна продукція цього роду швидко здобула авторитет серед військових. Із кравецької артілі навіть виокремився кооператив, що став спеціалізуватися лише на виготовленні офіцерської форми. За станом на 1912 р. елисаветградські артілі виконували замовлення головного інтендантства в Санкт-Петербурзі та інтендантських відомств Одеського, Варшавського і Казанського воєнних округів [3, 104-106].

У роки Першої світової війни співробітництво з військовими продовжило розвиток. На 1915 р. у Єлисаветграді діяло вісім артілей, семеро з яких були організовані Левитським. Працювали чоботарська, шапкарська, швейна, тфельна артілі та чотири кооперативи з пошиття білизни [4, 44]. Артільники-чоботарі за станом на середину 1915 р. виконували замовлення на 25 тис. чобіт. Артіль шапкарів спромоглося з початку воєнних дій здати інтендантству 280 тис. кашкетів. Левитський у цей час зумів виклопотати для неї довгостроковий контракт на пошиття для армії 42 тис. кашкетів щороку [5, 32]. Тфельники від санітарного відомства одержали замовлення на виготовлення 22 тис. черевик для поранених у госпіталях, швейна артіль – на 100 тис. комплектів білизни. Загалом робота елисаветградських артілей забезпечувала зайнятість близько 1 тис. осіб [4, 44].

Співпраці з армією сприяла та обставина, що у середовищі військових Микола Васильович зміг знайти щирих прихильників артільної справи. Надійним помічником Левитського у розвитку елисаветградських артілей став штабс-ротмістр Володимир Васильович Загута. Він не лише за дорученням командування Одеського округу та інтендантства представляв інтереси воєнного відомства перед артільниками, а надавав їм організаційну і навіть фінансову допомогу, що позитивно впливало і на виконання замовлень, і на господарську стабільність виробничих кооперативів. Для Левитського, який часто відлучався у кооперативних справах, наявність у Єлисаветграді щирого і дієвого прихильника артілей мала велике значення. Микола Васильович з неприхованим задоволенням на сторінках кооперативної преси зазначав: «Володимир Васильович ... вповні замінює мене і за моєї відсутності входе в усі насущні ... питання і потреби артілей» [2, 48].

Однак, не лише створенням та керівництвом кооперативами займався в цей період «артільний батько». Після революції 1905–1907 рр., у 1910-х рр. відбувався процес консолідації осередків кооперативного життя. Організаційно-господарськими формами його стали з'їзди представників кооперативів, створення їхніх союзних структур, різноманітних організацій, які займалися питаннями розвитку кооперації. Нові тенденції кооперативного руху також захопили й М. Левитського, як визнаного організатора і пропагандиста кооперативної справи. Микола Васильович був бажаним гостем і учасником самих різних з'їздів, нарад, комісій, делегацій і депутацій.

Так, у вересні 1915 р. М. Левитський взяв участь у нараді, скликаній Міністерством торгівлі і промисловості для вирішення питань вдосконалення законодавства щодо діяльності трудових артілей. Обговорювалися питання розробки нових зразкових статутів, порядку відкриття артільних підприємств, використання найманої робочої сили, кредитування, державних замовлень на продукцію, тощо. У якості експерта з виробничої кооперації, разом з іншими кооперативними діячами, Левитського було запрошено до цієї наради [6, 14–15]. Хід обговорення виявив принципові позиції кооперативних діячів щодо незалежності кооперативних організацій від держави, запропонував шляхи вирішення актуальних проблем артільного господарювання. Водночас нарада виявила розбіжності в поглядах не лише уряду і кооператорів, а й останніх між собою. При цьому Микола Васильович, на відміну від багатьох своїх колег, відзначився послідовним обстоюванням необхід-

ності існування, поряд із загальнокооперативним законодавством, самостійного закону про артілі [7, 1219–1224].

На початку ХХ ст. стрімко розгорнулося союзне будівництво кооперації. Разом з ним постало й питання про структуру союзної мережі кооперативів та її завдання. У кооперативних колах розпочалася дуже гостра полеміка щодо територіального характеру союзних об'єднань. Українські кооператори відстоювали право на створення самостійних всеукраїнських центрів кооперації, що викликало категоричні заперечення прихильників загальноімперської союзної системи. Останні вважали існування великих територіальних союзних утворень шкідливим для єдності сил кооперації і виступали за входження кооперативних товариств та їхніх дрібнорайонних союзних утворень безпосередньо до складу загальноімперських структур.

Микола Васильович Левитський був лавах активних провідників ідеї загальнонаціонального єднання кооперативних організацій з всеукраїнськими союзами і центрами на чолі. На усіх кооперативних і господарських форумах він наполегливо відстоював думку про необхідність заснування кооперативних структур, які б захищали місцеві економічні інтереси.

М. Левитський брав безпосередню участь в заснуванні загальнонаціональних кооперативних установ. Він був членом організаційного комітету зі створення всеукраїнського центру споживчої кооперації – Дніпровського союзу споживчих товариств [8, 19]. Як активного виразника інтересів української кооперації та авторитетного в державі громадського діяча М. Левитського було делеговано домагатися від уряду Російської імперії реєстрації статутів Дніпровського союзу споживчих товариств та Південно-російського кооперативного банку. Впродовж 1916 – на початку 1917 рр. письмовими зверненнями та особистими візитами до міністрів та їхніх заступників, начальників департаментів міністерств і відомств Микола Васильович намагався домогтися права на діяльність всеукраїнських кооперативних центрів. Однак, на той період справа виявилася марною [9, 25; 10, 1–6; 11, 5–6]. Вже революційний період відкрив шлях створенню національним кооперативним центрам, до заснування яких доклав чимало зусиль Левитський.

Висновки. Представлений вище сюжет діяльності громадського діяча, безперечно, має цілком мирний, безпосередньо не пов'язаний воєнними подіями характер. Війна з об'єктивних причин не могла не позначитися на його роботі та створених ним осередків кооперативного життя, однак у цілому спрямовувалася на реалізацію цілком мирних справ, соціальних та економічних проектів. Це була дуже інтенсивна і багатопланова робота, яка, врешті-решт, засвідчує, що навіть «Велика війна» з її десятками учасників і мільйонами людей втягнутими в криваве протиборство, не здатна зупинити перебіг, а то і розвиток, не пов'язаних з воєнно-політичною сферою процесів. Звичайно, що йдеться лише про життя, хоч і непересічної, але все ж однієї людини. Однак, вона може ілюструвати, крім індивідуальних поривів особистості, і загальну тенденцію суспільних настроїв і дій. Тим більш, що «артільний батько» Левитський працював серед широкої громадськості, серед різних категорій людей і заради добробуту суспільства, прагнення якого добре знав. У його роботі проявляється загальне устремління до миру та досягнення завдань характерних саме для мирного життя. У тому, очевидно, не слід шукати байдужість до суспільних проблем, що виникають у ході воєнного лихоліття. Бо ніяка війна не знає перемог без наполегливої роботи в усіх, без винятків, сферах життя, і, зрештою, як своєю кінцевою метою, завершується миром. Про нього і дбав М. Левитський.

Список використаної літератури

1. Елисаветградские производительно-трудовые артели // Вестник кустарной промышленности. – 1915. – № 10. – С. 98–99.
2. Левитский Н. Кустари, военное ведомство и трудовые артели / Н. Левитский // Кооперативная жизнь. – 1913. – № 7–8, т. I. – С. 42–51.
3. С–ко. Артілі на Херсонщині, засновані кооператором М. В. Левицьким (Спогади за р.р. 1910–1912) / С–ко // Кооперативний альманах. – 1923. – Кн. 2. – С. 100–108.
4. М. С. Артель в условиях потребностей военного времени / М. С. // Вестник кустарной промышленности. – 1915. – № 7. – С. 42–46.
5. Б. Т – и. Ремесленники и кустари-кооператоры и снабжение армии / Б. Т – и // Кооперативная жизнь. – 1915. – № 13–14. – С. 32–33.

6. Пересмотр Положения о трудовых артелях и образцового устава для них // Артельное дело. – 1916. – № 7. – С. 14–15.
7. Меркулов А. Трудовые артели и общесоюзный закон (Межведомственное совещание о трудовых артелях) / А. Меркулов // Союз потребителей. – 1916. – № 33. – С. 1219–1224.
8. Коліух Д. Народження Дніпросоюзу і перші його кроки / Д. Коліух // Три роки життя й діяльності Дніпросоюзу [зб. статей]. – К. : Вид-во Дніпросоюзу, 1920. – С. 17–27.
9. Днепровский союз потребительных обществ // Кооперативная мысль. – 1916. – № 11–12. – С. 25.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 327, № 882, 6 арк.
11. Дніпровський союз споживчих союзів – Всеукраїнський центр споживчої кооперації. – К. : Вид-во Дніпросоюзу, 1918. – 68 с.

Одержано редакцією 11.12.2014
 Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотация. *Фарений И.А. Деятельность «артельного батьки» Николая Левитского в годы Первой мировой войны. В статье раскрывается деятельность всемирноизвестного кооперативного деятеля, названного «артельным батькой», Николая Васильевича Левитского в годы первой мировой войны. Она связана с ремесленными артелями города Елисаветграда, которые под руководством Левитского производили десятки тысяч пар сапог и обуви для раненых в госпиталях, сотни тысяч фуражек и комплектов белья. Также «артельный батька» занимался широкой организационной работой, направленной на законодательную поддержку производственной кооперации и создание всеукраинских кооперативных союзов.*

Ключевые слова: *Н. В. Левитский, кооперативное движение, артели, Первая мировая война.*

Summary. *Fareniy I. Activity of «artisanal father» Mykola Levytskyi during World War I. The article deals with cooperative activities world-famous figure called «artisanal father» Mykola Levytskyi, in the World War I. His activity in this period was determined by the some personal aspects. In 1904, in Elisavetgrad he organized gang shoemakers, who were able to find a place in the supply of military forces of the Russian Empire and performed annually orders for making tens of thousands of pairs of boots for the army and tailoring military uniforms for Odessa, Warsaw and Kazan military districts. During the World War I military cooperation continued. In Elisavetgrad worked Chobotarska, shapkarska, clothing, shoes cooperatives and four sewing clothes. They performed military orders and made tens of thousands of pairs of boots and shoes for the wounded in hospital, hundreds of thousands of caps and underwear sets. Mykola was also a sincere supporters of artisanal business. During the war Mykola Levytskyi engaged in extensive organizational and public work, participated in various congresses, meetings, delegation. In particular, attended the meeting convened by the Ministry of Trade and Industry to address issues of improving the legislation on migrant farms. Much time was devoted to serving the project of national cooperative structures that would protect national economic interests. Cooperative public Mykola Levytskyi delegated urge the Government of the Russian empire registration statutes Ukrainian national cooperative unions.*

Key words: *Mykola Levytskyi, the cooperative movement, cooperatives, World War I.*

УДК 94(477.46)“19”

Т. А. Клименко

ЧЕРКАЩИНА В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі широкої джерельної бази та архівних матеріалів, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше, розглянуто питання життєвого устрою, участі та внеску мешканців Черкаського краю в хід подій Першої Світової війни. Проте слід зауважити, що життя, участь та внесок мешканців Черкаського краю в хід подій Першої світової війни не достатньо вивчено. Тому, метою даної розвідки є проведення дослідження впливу на життєвий устрій місцевого населення трагічних років війни.

Ключові слова: *війна, населення, виробництво, харчування, благодійність.*

Постановка проблеми. Період Першої світової війни для українського народу був важким життєвим випробуванням, який носив особливо драматичний характер. Проте слід зауважити, що життя, участь та внесок мешканців Черкаського краю в хід подій Першої світової війни не достатньо вивчено. Малодослідженими на регіональному рівні пробле-